

Benő Attila: Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2008.

Az erdélyi magyar beszélők többsége magyar–román kétnyelvű, hiszen századok óta együtt élünk, s nyelvhasználatunkban szükségszerűen érintkezik a két nyelv, a kölcsönhatás elkerülhetetlen. Azt mondhatjuk, hogy a kétnyelvű beszélő két nyelvi rendszert működtet akkor is, amikor látszólag neki csak egyik nyelvre van szüksége. Az éppen nem használt nyelv üzemmódban marad a háttérben. A nyelvi kontaktusok először a kétnyelvűek megnyilatkozásaiban jelentkeznek, hiszen a kétnyelvűeknek lehetőségük van arra, hogy két kód közül válasszanak, amikor egy nyelven akarnak kifejezni valamit. Ezt a nyelvi kapcsolatot, kölcsönhatást tanulmányozza a kontaktológia interdiszciplináris diszciplína, amely a szociolingvisztika körébe sorolható, de hozzátartozik a nyelvtörténethez is, és felhasználja a pszicholingvisztika s a kognitív nyelvészet kutatási eredményeit is.

Benő Attila munkája egyetemi jegyzet, a kontaktológia alapfogalmainak, a legfontosabb terminusait ismerteti, és az idegen elemek meghonosodásának, valamint az átvevő nyelv részrendszerének nyelvi kontaktusokkal magyarázható változásait fonetikai, alaktani, lexikai, szintaktikai és szemantikai szinten értelmezi, minden egyes nyelvi szintnek külön fejezetet szánva.

Az alapfogalmak közül először magát a kontaktust ismerhetjük meg – valamely nyelv hatásának megnyilvánulása egy másik nyelv használatában –, s ennek társadalmi és nyelvi kontextusait. A kontaktus során a kölcsönzött szavak idegen, nemzetközi vagy jövevényszóként épülnek/épülhetnek be a nyelvbe, anyanyelvünkbe is. A *dizájn*, *stupid*, *szlogen* szavak még nem integrálódtak, a *rádió*, *telefon*, *mobil* szavak már meghonosodtak, míg a *málna*, *asztal*, *málé* szavaink már teljes mértékben meghonosodott lexikai átvételek. Az átvétel gazdagítja/gazdagíthatja nyelvünket, igazodik anyanyelvünk hangrendszeréhez, ilyenek a *kulissza*, *frappáns*, *cérna*, *elektronsugár*, *szofiver* közneveink. A köznevek mellett tulajdonnevet, például földrajzi nevet és női vagy férfinevet is kölcsönöztünk/kölcsönzünk: *Nagyfalu* > *Nuşfalău*, *Márvány-tenger*, *Abigél*, *Ábel* stb. Más esetben például a szaknyelvbe betűszókat vettünk át: *NATO*, *AIDS*, *CD*, *pH-érték* stb.

Jelentéskölcsönzéssel állunk szemben a r. *orar* 1. órarend, 2. nyitva tartás > r. m. órarend 'nyitva tartás' szó esetében. Tükörszavakkal nevezük meg *házi orvosunkat* < r. *medic de familie*, aki *küldőpapírt* < *bilet de trimitere* 'beutaló' is ír a recept mellé. Hibrid kölcsönszó, Benő Attila szerint már az ómagyar korban is felbukkant: a német *Hofmeister* > m. *hopmester*, a német *Galitzen Stein* > m. *gálickő*.

Kódváltással találkozunk akkor, amikor két (esetleg) több nyelvet váltakozva használunk egyazon megnyilatkozásban: *Erdő mellett nu-i bine să ateie / Mert sok fát kell trebuie să taie* – énekeltük már az óvodában. Egyszeres kódváltással hívják segíteni az ismerősöket: r. *clacă* > m. *kalákába*, s a bukaresti Egyetem téren tüntetőket a *golan* 'csavargó' szóval neveztük meg.

Intenzív nyelvi érintkezéseknél az átvevő nyelv hangrendszere is módosulhat, új fonéma jelenhet meg, és a rendszer szempontjából periférikusnak tekinthető fonéma fokozatosan el is tűnhet. Például a magyarban a *c* mássalhangzó még az ómagyar korban került a latin *cédula*, *konfirmáció*, valamint a német *cél*, *céh* átvételének köszönhetően.

A hangsúly, a hanglejtés, a beszédtempó változása gyakori hangtani jelensége a kontaktussal jellemezhető változásoknak. A kölcsönszavak hangalakilag illeszkednek, hangszerkezeteket oldanak fel: n. *Turm* > m. *torony*. Vagy fonémacserével kerül át a szó: r. *símbră* > m. *cimbora*. A népetimológia, az idegen szó tudatos „szófordítása”, a játékos, tréfás nyelvi kreativitás napjainkban is érvényesül: a *peronoszpóra* > m. *fenerszpora*, az ang. *mouse* > m. *egérpad*.

A nyelvek grammatikai rendszere már jóval stabilabb, kevésbé érzékeny a változásokra, a más nyelvi hatásokra. De a hosszú ideig tartó, intenzív nyelvi érintkezés eredményeként új képzők keletkezhetnek. Például a szláv jövevényszavak, a *csárda*, a *kaloda* mintájára a nyelvújítás korában

született a *tanoda*, *iroda*, *óvoda*. Az átvevő nyelv morfológiai rendszerének képzői is szerepet vállalhatnak a kölcsönelemek meghonosodásában: r. a *doini* > magyar nyelvjárási *dajnál* 'részegen énekel'. Az igekötők, a térbeli viszonyokat jelölő rendszerükkel, például a FENT és a LENT helyviszonyhoz pozitív/negatív értékjelentés is társul(hat): *felszabadít*, *feldicsér* – *lecsendesít*, *lepisszeg*.

A lexikai integrálódás az egyszeres kódváltástól a jövevényszóig terjed, szinonimadifferenciálódással, stilisztikai, affektív értékbeli változással. Új, állandósult lexikai szerkezetek is keletkezhetnek: *szociális munkás* < ang. *social worker*. A kölcsönszó olykor negatív értékjelentésű, pejoratív jellegű: n. *Dora* > m. *dőre*, n. *Trager* > m. *trágár*.

A mondattani átvételek közül a más nyelvi mintára történő szórend alkalmazása lehet jellemző: *Kívánok egy boldog új esztendőt!* Szerkezetkölcsönzés is előfordul(hat): a r. *lucrează la fabrică* > m. *gyárnál/gyárban dolgozik*.

A kölcsönszók jelentésváltozása is igen sokféle módon és formában történhet. A szemantikai integrálódás megnyilvánul olyan jelentésmódosulásban is, mint például a jelentésszűkülés – m. *láb* > r. *labă* 'állati láb, mancs' –, jelentésbővülés, mellérendelt fogalmi érintkezés útján – r. *țap* 'bakkecske' > m. *cáp* 'öreg ember, vén kecske'.

Miért is kölcsönzünk szavakat más nyelvekből? – teszi fel a kérdést a szerző. A szókölcsönzés az átadó nyelv sajátos kultúráját, történelmi, gazdasági reáliáit érinti. Az erdélyi nyelvjárásokban használt kölcsönszavak például a román táncfajtaikat – *hóra*, *kelusár*, *perinica* – népi szokásokat, azok szereplőit – *pomána*, *preszkura*, *szorkova* –, megnevező átvételek. A román nyelvbe átkerült magyar elemek is kulturális követeink: *husar*, *levente*, *ciardas*, *oras* stb. De további indíték lehet még a román eredetű magyar szavak hangalaki expresszivitása: melléknevek: *prapagyit*, *kokosat*; főnevek: *flocs*, *guruca*, *kuluc*, *pápaláptye* vagy a magyar eredetű szavak expresszivitása: igék: *fircáli*, *herbelui*, *piscáli*, *sprițáli*; főnevek: *mișmas*, *dinum-danum*, *tilincă*, *zugău*. Az expresszivitás származhat a jelölés és a kifejezés módjából, például a *zilele babelor* lexéma, amelyet a nem ugyanolyan szemléleten alapuló *vénasszonyok nyara* szerkezetként használunk. A nyelvi érintkezéseknél megfigyelhető a szitkok, tabuszavak, indulatszók kölcsönzése is: *dumnyezőját!*, *gurá!*, *lá dráku!* stb.

Benő Attila egyetemi jegyzetében minden fejezet végén tartalmaz összegezés, valamint kérdések és feladatok következnek, amelyek az ismertetett problémák, kérdéskörök továbbgondolására serkentenek. Ugyanezt a célt szolgálja a fejezetek és a könyv végén található szakirodalom is. A rövid angol és román nyelvű tartalmi összefoglalót is nagyon fontosnak tartom. Irigylem a mostani egyetemi hallgatókat, hogy ilyen tartalmas, jól megszerkesztett, több nyelvből vett példákkal illusztrált jegyzetből készülhetnek oktatói, tanári pályájukra. Amit ebből a könyvből megtanulhatnak, azt anyanyelvünk oktatásában is felhasználhatják. A nyelvi, kommunikációs képességfejlesztő tevékenységi programokban tudatosan konkrét modelleket, módszereket használhatnak, s nem pusztán iskolai, hanem a tanulók nyelvi világára támaszkodhatnak. A nyelvi kapcsolatteremtésben eluralkodott állapoton javítani kell, fel kell fedeztetni a tanulókkal a mindennapi beszéd szépségeit, a nyelvi hasonlatokat, metaforákat, az érzéki, színes és plasztikus szólásokat, megfigyeltetni az anyanyelvünkbe kölcsönzött, de a más nyelvekbe is átültetett szavainkat, kifejezéseinket, nyelvi szemléletünket – mind az átadó, mind az átvevő nyelv, de főleg tanítványaink nyelvhasználatának gazdagítása érdekében.

Málnási Ferenc

ny. tanár (Kolozsvár)